

Izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju

Škarica, Dario

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2009, 35, 99 - 121**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:093543>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

IZVORNI ZIMMERMANNOV NAUK O ODOŠAJNOM OPAŽANJU

DARIO ŠKARICA

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1 Zimmermann, S.
1:159.9
1(091)(497.5)»18/19«
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 6. 3. 2009.
Prihvaćen: 14. 5. 2009.

Sažetak

Izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju, formuliran dvadesetih godina XX. st. (kasnije modificiran, 1932), u članku je analitički izložen prema sljedećoj shemi: prvo, Zimmermannov pojam odnošajnog opažanja, drugo, nastanak odnošajnog opažanja (prema Zimmermannu) i, treće, narav odnošajnog opažanja (kako je shvaća Zimmermann u okviru svoje neotomističke pozicije). Nekoliko je problema istaknuto u vezi s tim naukom, među kojima se tri najvažnija odnose na sljedeće Zimmermannove teze: odnošajno opažanje nije sastavni dio sjetilnog opažanja, ono je uvjetovano prethodnom refleksijom na dotične relate i njihovom međusobnom usporedbom i po svojoj je naravi misaono i duhovno.

Ključne riječi: Stjepan Zimmermann, odnošajno opažanje, sjetilno opažanje, refleksija

Pod izvornim Zimmermannovim naukom o odnošajnom opažanju razumijem onaj njegov nauk (o odnošajnom opažanju) izložen dvadesetih godina prošlog stoljeća u TP, P1 i P2, nasuprot kasnijem, znatno drukčijem njegovu shvaćanju odnošajnog opažanja.¹ To kasnije shvaćanje, izloženo 1932. g. u

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta »Stjepan Zimmermann«, provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

¹ Kratica TP odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše*, Hrvatska bogoslovska akademija, Zagreb, 1923. Kratica P1 odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednja učilišta*, Zagreb, 1927. Kratica P2 odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednja učilišta*, drugo izdanje, Jugoslavenska štampa, Zagreb, 1928. Obično uz kraticu navodim i dotičnu stranicu (ili stranice), i to bez prethodne naznake 'str.'.

DŽ, nazivam modificiranim Zimmermannovim naukom o odnošajnom opažanju.² Poseban problem pritom predstavljaju Zimmermannova izlaganja o odnošajnom opažanju u P3 i P4: to su uglavnom skraćeni tekstovi iz P1 i P2, dobiveni ispuštanjem onih dijelova koji se očigledno kose s modificiranim Zimmermannovim naukom o odnošajnom opažanju, ali opet takvi da u njima ostaju sačuvani i neki momenti srodniji izvornom nego modificiranom Zimmermannovu nauku o odnošajnom opažanju.³

U ovom se članku usredotočujem na izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju, kojem pristupam analitički i kritički. S jedne strane dakle cilj mi je analitičkim postupkom izlučiti pojedine aspekte, teze i argumente tog nauka, u Zimmermannovu izlaganju međusobno isprepletene i srasle jedne s drugima. S druge strane tim tezama i argumentima pristupam kritički, upozoravajući na pojedine probleme u vezi s njima.

Zimmermannov pojam odnošajnog opažanja

Zimmermannov pojam odnošajnog opažanja obuhvaća, prvo, opažanje odnosa, drugo, opažanje relatā, i to jednog spram drugog.⁴ Prvo Zimmermann zove opažajem (ili opažanjem) relacije, drugo pak zove relativnim opažanjem.⁵ Primjerom, opaziti razliku između (opažene ili predočene) crvene i zelene boje znači *opaziti relaciju* između tih dviju boja, opažanje pak tih dviju boja jedne spram druge, koje rezultira opažajem razlike među njima, Zimmermann zove *relativnim opažanjem*. Te su dvije boje pritom relati, članovi, nositelji dotičnog odnosa (odnosa različitosti među njima).⁶

Opseg pojma odnošajnog opažanja određen je u Zimmermanna s jedne strane relacijama, s druge strane relativima.

Što se relacija tiče, Zimmermann spominje jednakost, sličnost i različitost. Katkad tom nizu doda 'itd.' ili tri točke.⁷ Jasno je dakle da se Zimmer-

² Kratica DŽ odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Duševni život*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1932.

³ Kratica P3 odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednje škole*, treće izdanje, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1941. Kratica P4 odnosi se na: Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednje škole*, četvrto izdanje, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1943.

⁴ TP 119. P1 83. P2 111.

⁵ P1 83. P2 111. U TP ove terminološke distinkcije nema.

⁶ TP 119. P1 83. P2 111.

⁷ TP 118–121. P1 82–84. P2 111–112.

mannov pojam odnošajnog opažanja ne odnosi samo na opažanje odnoša jednakosti, sličnosti i različitosti nego i na opažanje raznih drugih odnosa među dotičnim relativima.

Što se relata tiče, Zimmermann je terminološki prilično nejasan i nestalan, govoreći – kako kad – o odnošajnom opažanju relacije između ‘oćutnih sadržaja’, ‘sjetilno opaženih predmeta’, ‘percipiranih (perceptivnih) sadržaja’, ‘sjetilno pomišljenih sadržaja’, ‘sjetilnih (senzitivnih) elemenata’, ‘percipiranih elemenata’, ‘oćutnih opažaja’, ‘sjetilnih relata’, ‘sjetilnih predmeta (objekata)’, ‘sjetilno pomišljajnih sadržaja’, ‘pomisli’, ‘pomišljajnih sadržaja’, ‘sjetilnih pomisli’, ‘senzacija’, ‘senzitivnih sadržaja’, ‘osjetnih elemenata u perceptivnim sadržajima’, ‘osjeta’, ‘percipiranih objekata’, ‘svjesnih objekata’ i ‘svjesnih sadržaja’.⁸ Analizom tih mnogih termina može se, međutim, doći do sljedeća tri zaključka: prvo, o relativima u okviru odnošajnog opažanja Zimmermann govori kao o osjetima, predodžbama i perceptima, drugo, tim istim relativima Zimmermann pridijeva sjetilnost, senzitivnost (suprotstavljajući toj senzitivnosti – kako ćemo još vidjeti – nesenzitivan karakter opaženih odnosa), treće, o tim relativima Zimmermann govori kao o sadržajima i predmetima svijesti.

Što se prvoga zaključka tiče, sasvim je jasno da Zimmermann osjete (ili ‘oćute’, kako ih zove u TP) drži nositeljima (relativima) relacija opaženih odnošajnim opažanjem. No percepte (percipirane sadržaje, tj. ne samo boje, okuse, zvukove i sl. nego i knjige, stolove itd. kao sadržaje naših percepcija) treba u ovom kontekstu uzeti sa stanovitom zadržkom. Sâm Zimmermann naime, govoreći o nositeljima opaženih odnosa, mjesto percipiranih (perceptivnih) sadržaja spomene katkad osjetne elemente u perceptivnim sadržajima.⁹ Pritom potonji izraz ostavlja dojam preciznije formulacije prvoga. Možda se dakle, kad Zimmermann govori o perceptivnim sadržajima kao nositeljima opažene relacije, radi samo o nedostatno preciznu izrazu i možda doista nositeljima opaženih relacija Zimmermann drži samo osjete (boje, okuse, mirise itd.) kao sadržaje nastale u našoj svijesti sjetilnim opažanjem, ali (uz neke druge, nesenzitivne sadržaje) prisutne i u percepcijama, odnosno predodžbama (ili ‘pomislama’, kako Zimmermann predodžbe zove u TP). Ti drugi, neosjetni, nesenzitivni sadržaji naših percepcija i predodžbi ne bi dakle, prema ovom tumačenju, bili relati, nositelji relacija opaženih odnošajnim opažanjem. Odnose među njima ne bismo spoznavali odnošaj-

⁸ TP 118–121. P1 82–84. P2 111–112.

⁹ P1 83. P2 111.

nim opažanjem, nego nekim drugim spoznajnim činom, koliko god on bio odnošajnom opažanju srodan.

Ovom tumačenju u prilog ide i naglašeno Zimmermannovo atribuiranje senzitivnosti nositeljima relacija opaženih odnošajnim opažanjem (usp. drugi gore navedeni zaključak). Također, ovo tumačenje potvrđuju možda i primjeri nositelja relacija opaženih odnošajnim opažanjem koje Zimmermann navodi u TP, P1 i P2: boje, glasovi, slatkoća i oblik. (U daljnjem tekstu prihvaćam ovo tumačenje kao istinito.)

Što se tiče trećega gore navedenog zaključka (o nositeljima relacije opažene odnošajnim opažanjem Zimmermann govori kao o sadržajima i predmetima svijesti), stanovitu zabunu mogao bi izazvati termin ‘predmet svijesti’. Naime, kad govori o predmetu sjetilnog opažanja, strogo ga razlikujući od sjetilnog sadržaja u svijesti, Zimmermann ističe upravo transcendentnost tog predmeta u odnosu na svijest i opažanje, tj. njegovo postojanje s onu stranu svijesti i neovisno o njoj. Predmet su sjetilnog opažanja materijalna, fizička tijela.¹⁰ Ovdje međutim, govoreći o nositeljima odnosa opaženog relativnim opažanjem, Zimmermann te nositelje (relate) zove predmetima ‘koji su u našoj svijesti nazočni’ i ‘koji nastaju u svijesti’.¹¹ Ne misli dakle na izvanjske, fizičke predmete sjetilnog opažanja, nego upravo na sadržaje u svijesti dotičnog subjekta, koji su predmet njegova unutrašnjeg opažanja. Ti su sadržaji nositelji odnosā (opaženih odnošajnim opažanjem), i to ne svi, nego – kako je već istaknuto – po svojoj prilici, samo oni senzitivni.

Drugim riječima, pojam odnošajnog opažanja obuhvaća u Zimmermanna, prvo, opažanje odnosā među senzitivnim sadržajima svijesti, drugo, opažanje bilo kojih dvaju senzitivnih sadržaja svijesti u njihovu međusobnu odnosu, jednog spram drugog. (Kao što će se još pokazati u daljnjem tekstu, odnošajno opažanje u ovom drugom značenju katkad je zapravo u Zimmermanna nerazlučivo od onog što on zove komparacijom, usporedbom relata i što smatra samo preduvjetom odnošajnog opažanja, a ne i samim odnošajnim opažanjem.)

Reprezentacionalistički diskurs

Iz navedene definicije odnošajnog opažanja jasno slijedi da je ono zapravo ograničeno na sadržaje u svijesti dotičnog subjekta i ne seže preko

¹⁰ TP 76–79. P1 37–39. P2 37–39.

¹¹ P1 84. P2 112.

njih u samu stvarnost, u same stvarne odnose, među samim stvarima, fizičkim, materijalnim tijelima, o toj svijesti neovisnima. Odnosi među sadržajima svijesti međutim možda su i sasvim (ili barem dijelom) različiti od odnosa među samim stvarima – ne možemo to neposredno utvrditi usporedbom jednih s drugima, jer nam potonji, odnosi među samim stvarima, nisu opažajno dostupni.¹² Drugim riječima, u pogledu spoznaje samih stvari i njihovih stvarnih međusobnih odnosa odnošajno opažanje nije samo po sebi, neposredno opravdano, nego ga treba dodatno pravdati kakvim naknadnim, nadopažajnim epistemološkim argumentom. Opažajni subjekt, percipijent kao da je zatočen u kavezu vlastite svijesti i vlastitog opažaja i kao da ga iz tog zatočeništva može izbaviti tek razum, kakvim svojim nepobitnim ili barem dostatno plauzibilnim zaključkom.¹³

Takvo stanje stvari neposredna je posljedica Zimmermannova reprezentacionalističkoga odvajanja sadržaja od predmeta sjetilnog opažanja. Ako je

¹² U širem smislu ovaj se problem veže uz korespondencijsku teoriju istinitosti te ga u tom kontekstu formuliraju primjerice Kant, Brentano, Schiller, Neurath, Hempel, Davidson i dr. Usp. o tom: Künne, Wolfgang, *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford, 2003, str. 126–129.

¹³ Zimmermannova je epistemološka pozicija u cjelini pozicija tzv. kritičkog realizma (nasuprot nekritičkom dogmatizmu): perceptivna i druga naša vjerovanja uz koja pristajemo naravnom (spontanom) sigurnošću Zimmermann ne smatra neposredno opravdanim, nego zahtijeva dodatno njihovo opravdanje razlozima i dokazima koji će u konačnici polučiti znanstvenu (refleksnu) sigurnost. Usp. o tom: Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Kritika subjektivističkih i idealističkih nazora o vrijednosti ljudske spoznaje*, Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb, 1918, str. 36–37, 58; Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1926, str. 60, 453–471; Zimmermann, Stjepan, *Nauka o spoznaji*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, str. 23–24; Zimmermann, Stjepan, »Obrobne opombe«, *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 222–224. Usp. također: Kusić, Ante, *Stjepan Zimmermann kao filozof*, habilitacijski rad (rkp.), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1965, str. 37–38, 45–60; Tadić, Ivan, *Il problema della conoscenza nell'opera di Stjepan Zimmermann*, magistarski rad (rkp.), Pontificia università Gregoriana, Facoltà di filosofia, Rim, 1989, str. 26–32; Čehok, Ivan, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993, str. 31–47; Čehok, Ivan, »Stjepan Zimmermann«, u: Zenko, Franjo (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, Hrestomatija filozofije, sv. 10, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 291–296; Kusić, Ante, »Početci i razvoj problema noetike u filozofiji S. Zimmermanna«, u: Oslić, Josip, i Pavić, Željko (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, HAZU i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002, str. 1–12; Devčić, Ivan, »Zimmermannovo opravdanje racionalne metafizike«, u: Oslić, Josip, i Pavić, Željko (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, HAZU i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002, str. 38–40; Škarica, Dario, »Zimmermannova kritika skepticizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), str. 155–166.

naime sadržaj *u* svijesti, a predmet *izvan* nje, onda opažajnom spoznajom sadržaja još uvijek nismo spoznali i sam predmet, izvanjsku stvarnost. I ako je (odnošajno) opažanje ograničeno na sadržaj, onda sâm predmet, sâma izvanjska stvarnost ostaje tom opažanju nedohvatna pa je potrebna neka druga, nadopažajna sposobnost da bi se eventualno spoznaje stečene (odnošajnim) opažanjem indirektno opravdale i s obzirom na samu izvanjsku stvarnost.

Pritom vrijedi napomenuti da Zimmermannovo razmatranje odnošajnog opažanja ne samo da je reprezentacionalističkim pristupom obilježeno u tom smislu da Zimmermann o nositeljima opaženih odnosa govori kao o sadržajima u svijesti, nasuprot predmetu izvan svijesti i neovisno o njoj, nego on izrijeком u okviru tog istog razmatranja (o odnošajnom opažanju) o tim istim sadržajima svijesti govori i kao o reprezentativnim sadržajima.¹⁴ Nije dakle riječ samo o načinu na koji Zimmermann govori o sadržajima svijesti (nositeljima opaženih odnosa), indirektno sugerirajući njihovu reprezentacionalnost, nego im je on i eksplicite atribuirao.

Relacije opažene odnošajnim opažanjem

Relacije opažene odnošajnim opažanjem Zimmermann smatra bitno drukčijima od samih dotičnih relata (senzitivnih sadržaja svijesti),¹⁵ i to temeljem sljedećih argumenata: prvo, opažena relacija jednakosti, sličnosti, različitosti itd. nema sjetilnih kakvoća (poput dotičnih relata, senzitivnih sadržaja svijesti), ona nije ni crvena ni slatka ni hrapava itd.,¹⁶ drugo, opaženu relaciju zapravo ne opažamo nekim od sjetila,¹⁷ kao što pojedine senzitivne sadržaje svijesti opažamo upravo određenim sjetilom ili sjetilima (boje vidom, mirise njuhom, oblike vidom ili opipom itd.) – jer, što reći npr. za razliku između boje i okusa meda (da li tu razliku vidimo ili kušamo, ili će najprije biti da je zapravo shvaćamo).¹⁸ Zimmermannov je zaključak pritom taj da su relacije jednakosti, sličnosti, različitosti itd. (opažene odnošajnim opažanjem) zapravo nesenzitivnog, inteligibilnog, misaonog karaktera.¹⁹

¹⁴ P1 83. P2 111.

¹⁵ TP 119. P1 82–83, 84. P2 111.

¹⁶ TP 120. P1 82–83. P2 111.

¹⁷ TP 120.

¹⁸ P1 84. P2 111.

¹⁹ TP 120. P1 82–83, 84. P2 111, 112.

Dva su pitanja zanimljiva u vezi s ovom Zimmermannovom argumen-
tacijom i zaključkom:

prvo, smatra li Zimmermann kriterijima senzitivnosti s jedne strane senzi-
tivne kakvoće (boje, okuse, mirise itd.), s druge pak strane senzitivno podri-
jetlo (u kojem od sjetila)? Budući da nesenzitivnost odnosā opaženih rela-
tivnim opažanjem dokazuje upravo upozoravajući na njihovo nesenzitivno
podrijetlo i na izostanak bilo kakvih senzitivnih njihovih kakvoća, držeći
pritom ta dva kriterija očito sasvim dovoljnima (ne pozivajući se naime ni
na koji drugi kriterij mimo njih), čini se da bi odgovor na ovo pitanje trebao
biti potvrđan;

drugo, smatra li Zimmermann nesenzitivnost dostatnim razlogom za tvrd-
nju o inteligibilnosti, misaonosti? Budući da relacije opažene odnošajnim
opažanjem proglašava misaonim sadržajima svijesti već temeljem utvrđene
njihove nesenzitivnosti, ne tražeći pritom ispunjenje kakvih drugih uvjeta
(uz senzitivnost), čini se da Zimmermann doista pod pojmom misaonosti
obuhvaća sve ono što nije senzitivno, tj. sve ono što nema nikakvih senzitiv-
nih kakvoća i ne nastaje u našoj svijesti s pomoću sjetila. Drugim riječima,
čini se da je doista Zimmermannov pojam misaonoga negativan (sastojeći
se samo u negaciji senzitivnoga).

Iste odgovore na ova dva pitanja – kao što će biti razvidno i iz daljnjeg
teksta u ovom članku – sugerira i način na koji Zimmermann misaonost
pridijeva refleksiji, komparaciji relata i samom odnošajnom opažanju u cje-
lini.

Ovdje pak ističem još samo to da relacije opažene odnošajnim opa-
žanjem Zimmermann drži *novim* sadržajima svijesti (u odnosu na relate,
koji u svijesti postoje otprije). One dakle nisu samo bitno različite od relata
nego i naknadne u odnosu na njih, nove. Taj temporalni diskurs, koji se ne
očituje samo u navedenom atributu (‘nov’) nego i u nekim izričitim Zim-
mermannovim tvrdnjama (primjerice: senzitivni sadržaji svijesti *ne ostaju*
pasivni, mrtvi, nego *u daljnjem razvitku* oživljuju,²⁰ s refleksijom senzitivni
sadržaji svijesti *postaju* predmeti svijesti²¹ itd.), tijesno je povezan s jednom
od osnovnih teza izvornog Zimmermannova nauka o odnošajnom opažanju:
odnošajno je opažanje uvjetovano refleksijom i komparacijom relata. Kako
ćemo još vidjeti, teza o vremenskom odmaku što pri odnošajnom opažanju

²⁰ TP 118.

²¹ TP 119. P1 83. P2 111.

dijeli opaženu relaciju od dotičnih relata, tijesno povezana s tezom o uvjetovanosti odnošajnog opažanja refleksijom i usporedbom relata, predstavlja zapravo jedan od ključnih problema izvornog Zimmermannova nauka o odnošajnom opažanju.

Neposrednost odnošajnog opažanja

Oдноšajno je opažanje, prema Zimmermannu, neposredan doživljaj odnosa među dotičnim senzitivnim sadržajima svijesti.²² Pri odnošajnom opažanju mi ne zaključujemo da se ti sadržaji međusobno razlikuju (ili da su međusobno slični, jednaki itd.), nego tu njihovu međusobnu različitost, sličnost ili jednakost itd. neposredno doživljavamo, ona biva pri odnošajnom opažanju neposredno nazočna našoj svijesti.²³ U tom smislu Zimmermann odnošajnom opažanju izrijeком atribuira neposrednost,²⁴ slijedom čega ga zapravo i zove *opažajem* relacije:

»Ovaj odnošaj različnosti – kao i druge neke odnošaje, na pr. sličnosti, jednakosti... – doživljujemo *neposredno* u senzitivnim sadržajima, pa zato možemo doživljaj relacije nazvati ‘*opažaj relacije*’.« (P1 83. P2 111.)

Treba međutim uz ovo Zimmermannovo terminološko objašnjenje primijetiti da neposrednost nije svojstvena samo opažanju. Razliku između 2 i 5 (ili između pravde i nepravde, slobode i nužnosti itd.) mi također neposredno uviđamo, ali pritom ne govorimo o percepciji, opažaju te razlike, nego o njezinu neposrednu *misaonom* shvaćanju. Kako će se u daljnjem izlaganju pokazati, sâm Zimmermann odnošajno opažanje shvaća zapravo kao *misaoni* čin shvaćanja odnosa među dotičnim senzitivnim sadržajima svijesti, iz čega jasno slijedi da taj čin ne zove opažanjem po sâmoj njegovoj (*misaonoj*) naravi, nego po određenoj izvanjskoj okolnosti, per accidens, naime po samim dotičnim relativima (*senzitivnim* sadržajima svijesti). Ukratko, neposredan uvid u odnos jednakosti, sličnosti, različitosti itd. među nekim dvama *senzitivnim* sadržajima svijesti Zimmermann zove odnošajnim opažanjem, dok neposredan uvid u odnos jednakosti, sličnosti, različitosti itd. među *nesenzitivnim* sadržajima svijesti Zimmermann ne zove (odnošajnim) opažanjem – u oba slučaja međutim sam po sebi taj neposredni uvid zapravo je, prema Zimmermannu, nesenzitivnog, misaonog karaktera.

²² P1 83. P2 111.

²³ TP 120. P1 84.

²⁴ TP 119.

Neuvjetovanost odnošajnog opažanja sjetilnim opažanjem

Oдноšajno opažanje, prema Zimmermannu, nije uvjetovano sjetilnim opažanjem. Odnos različitosti ili sličnosti itd. opazimo katkad i prije nego što jasno percipiramo same dotične (senzitivne) relate. Proces odnošajnog opažanja ne počinje dakle nužno tek s u potpunosti dovršenim procesom sjetilnog opažanja dotičnih relata, nego on može početi i prije dovršetka potonjeg procesa – dapače, on može biti i dovršen prije nego što je u potpunosti dovršen proces sjetilnog opažanja dotičnih relata (razliku među njima npr. katkad je moguće opaziti i prije nego što ih sasvim jasno percipiramo).²⁵

Uz ovu Zimmermannovu tezu treba primijetiti da njegov pojam odnošajnog opažanja nije ograničen na senzitivne sadržaje svijesti s podrijetlom u *aktualnom* procesu sjetilnog opažanja, nego se odnosi i na reproducirane senzitivne sadržaje svijesti (s podrijetlom u negdašnjem sjetilnom opažanju, kojih se dakle u ovom, aktualnom trenutku samo prisjećamo), kao i na one predmete i senzitivne sadržaje svijesti koje nikad i nismo sjetilnim opažanjem spoznali, nego su plod naše mašte (nastao kombiniranjem sjetilno opaženih senzitivnih sadržaja svijesti) ili pak imaju podrijetlo u nečijem svjedočanstvu i sl. Oдноšajno opažanje dakle nije sjetilnim opažanjem neuvjetovano samo na način koji navodi Zimmermann (odnos među relativima može biti u potpunosti opažen i prije njihove potpuno jasne percepcije) nego je ono sjetilnim opažanjem neuvjetovano i u tom smislu da sami relati (dotični senzitivni sadržaji svijesti) uopće i ne moraju u danom trenutku nastati u našoj svijesti procesom sjetilnog opažanja – oni naime mogu u tom trenutku nastati u našoj svijesti i nekim drugim procesom (memorijskim, imaginacijskim, testimonijskim itd.), bez ikakva (aktualnog) udjela sjetilnog opažanja: budući da su *senzitivni*, neposrednu spoznaju odnosa među njima, u skladu s Zimmermannovim shvaćanjem, treba smatrati odnošajnim opažanjem.

(Ostaje pritom nejasno zašto Zimmermann nije i ove slučajeve naveo kao argumente u prilog neuvjetovanosti odnošajnog opažanja sjetilnim opažanjem. Moguće je da se on u TP, P1 i P2 zapravo koleba između pojma odnošajnog opažanja u širem smislu opažanja odnosa među senzitivnim sadržajima svijesti bez obzira na njihovo aktualno podrijetlo u sjetilnom

²⁵ TP 120. P1 83. P2 111.

opažanju, mašti, sjećanju itd., i odnošajnog opažanja u užem smislu, ograničenog samo na odnose među senzitivnim sadržajima svijesti unutar aktualnog sjetilnog opažanja, i da slijedom toga, premda o odnošajnom opažanju govori uglavnom u širem smislu, vežući dakle uz nj ne samo one aktualno opažene senzitivne sadržaje svijesti nego i one samo predočene, na nekim mjestima ipak kao da pod pojmom odnošajnog opažanja podrazumijeva samo opažanje odnosa među aktualno percipiranim senzitivnim sadržajima svijesti.)

Pritom treba također istaknuti da neuvjetovanost sjetilnim opažanjem nipošto ne znači neuvjetovanost senzitivnim sadržajem dotičnih relata. Odnosajno opažanje nužno je uvjetovano dotičnim senzitivnim sadržajima (bez obzira na njihovo podrijetlo – da li u procesu sjetilnog opažanja ili u procesu pamćenja, imaginacije, svjedočanstva itd.). Odnos između crvenog i žutog ne možemo opaziti kao odnos istovjetnosti – samim svojim senzitivnim sadržajem ta dva relata determiniraju naše odnošajno opažanje na spoznaju razlike (a ne jednakosti) kao njihova međusobna odnosa.

Fiziološka neuvjetovanost odnošajnog opažanja

Prema Zimmermannu, odnošajno opažanje nije fiziološki uvjetovano, ono nastaje bez izravnog utjecaja organskih (materijalnih) funkcija.²⁶

Ovu svoju tvrdnju Zimmermann ne argumentira dovoljno dobro. Naime, fiziološka neuvjetovanost po samu svome pojmu ne može značiti samo (perifernu) neuvjetovanost zbivanjem u pojedinom sjetilnom organu (na periferiji nervnog sustava) nego ona nužno uključuje i (centralnu) neuvjetovanost zbivanjima u centralnom nervnom sustavu (primjerice, u mozgu). Zimmermann međutim do teze o fiziološkoj neuvjetovanosti odnošajnog opažanja dolazi utvrdivši samo njegovu perifernu neuvjetovanost (sjetilnim opažanjem), tj. posve preskočivši pitanje eventualne njegove centralne uvjetovanosti – koliko je i na koje sve načine opažaj relacije među senzitivnim sadržajima svijesti uvjetovan aktivnošću pojedinih dijelova mozga. To istraživanje, ili barem pozivanje na rezultate takvih istraživanja, u Zimmermanna je sasvim izostalo i u tom je smislu njegov zaključak o fiziološkoj neuvjetovanosti odnošajnog opažanja empirijski neosnovan.

²⁶ TP 120. P1 84. P2 112.

Odvojenost odnošajnog opažanja od sjetilnog opažanja

Oдношajno opažanje Zimmermann smatra posebnim psihičkim činom, odvojenim od sjetilnog opažanja pojedinih relata.²⁷ Opažaj relacije dakle nije, prema Zimmermannu, sastavni dio sjetilnog opažanja, nego dodatni spoznajni čin, koji može, ali i ne mora pratiti sjetilno opažanje dotičnih relata. Čin sjetilnog opažanja relata i čin odnošajnog opažanja relacije među tim relatumima mogu, ali i ne moraju ići zajedno.

Argument kojim Zimmermann potkrepljuje ovu svoju tezu ima strukturu postupka dvostruke disocijacije.²⁸ Zimmermann naime odvojenost odnošajnog od sjetilnog opažanja dokazuje tako da utvrđuje s jedne strane neuvjetovanost odnošajnog opažanja sjetilnim opažanjem, s druge pak strane neuvjetovanost sjetilnog opažanja odnošajnim opažanjem. Što se prve neuvjetovanosti tiče (neuvjetovanost odnošajnog opažanja sjetilnim opažanjem), Zimmermannov je nauk ovdje već izložen (u poglavlju pod naslovom »Neuvjetovanost odnošajnog opažanja sjetilnim opažanjem«). Što se pak tiče neuvjetovanosti sjetilnog opažanja odnošajnim opažanjem, Zimmermann ističe činjenicu da relate možemo opaziti i bez opažanja odnosa među njima.²⁹ Sjetilno opažanje dakle nije *nužno* praćeno odnošajnim opažanjem niti je odnošajno opažanje sastavni dio sjetilnog opažanja. Dapače, ista činjenica (da relate možemo opaziti i bez opažanja odnosa među njima) upućuje i na to da sjetilno opažanje samo po sebi nije dostatno za opažaj odnosa – potreban je dakle neki dodatni spoznajni čin, odvojen od sjetilnog

²⁷ TP 119–120. P1 83–84. P2 111–112.

²⁸ Postupak dvostruke disocijacije, karakterističan za kognitivnu neuropsihologiju, sastoji se u utvrđivanju međusobne neuvjetovanosti dvaju kognitivnih procesa: temeljem činjenice da kod nekih pacijenata nalazimo oštećenu funkciju A bez ikakva oštećenja funkcije B, dok je kod drugih pacijenata, obratno, oštećena funkcija B bez ikakva oštećenja funkcije A, zaključujemo da su te dvije funkcije neovisne jedna o drugoj – one jedna bez druge mogu. Primjerom, kod nekih je pacijenata oštećena sposobnost razumijevanja facijalnih izraza bez ikakva oštećenja u prepoznavanju lica, dok je kod drugih pacijenata, obrnuto, oštećena sposobnost prepoznavanja lica bez ikakva oštećenja u razumijevanju facijalnih izraza. Te su dvije sposobnosti dakle neovisne jedna o drugoj. Prepoznavanje lica i razumijevanje facijalnih izraza dva su međusobno neuvjetovana kognitivna procesa. Usp. o tom: Loring, David W. (ur.), *INS Dictionary of Neuropsychology*, Oxford University Press, New York, 1999, str. 56; Jansari, Ashok, »Cognitive neuropsychology«, u: Braisby, Nick (ur.), *Cognitive Psychology. A Methods Companion*, Oxford University Press, Oxford, 2005, str. 158–162; Eysenck, Michael W. i Keane, Mark T., *Cognitive Psychology. A Student's Handbook*, peto izdanje, Psychology Press, Hove, 2005, str. 558.

²⁹ TP 120. P1 83–84. P2 111.

opažanja, da bismo uz sjetilno opažene relate uz mogli opaziti i njihove međusobne odnose.³⁰ Taj čin Zimmermann zove odnošajnim opažanjem.

U vezi s ovom Zimmermannovom tezom treba primijetiti da nam u osjetu praktički nikad ne biva dan jedan jedini sadržaj svijesti, odvojen od bilo čega drugoga, posve izoliran, bez ikakvih drugih sadržaja svijesti, nego nam on biva dan među drugim sadržajima svijesti, zajedno s njima. Slijedom toga u tom (većem ili manjem) mnoštvu senzitivnih sadržaja percipirati baš taj dotični znači upravo *razlučiti ga spram* ostalih, izdvojiti ga, istaknuti ga *u odnosu* na ostale, tako da on postane lik, figura, nasuprot svima njima ostalima, koji tim istim perceptivnim, opažajnim činom postaju pozadina. Sjetilno opažanje dakle nužno uključuje upravo čin odnošenja, razlikovanja između dotičnog (opaženog) sadržaja svijesti i svih onih drugih sadržaja svijesti koji u tom opažaju predstavljaju tek neodređenu, neidentificiranu pozadinu.³¹ Drugim riječima, sjetilno opažanje samo po sebi uključuje nužno barem onaj najoskudniji čin odnošajnog opažanja (s opaženom razlikom između lika i pozadine) i bez njega ono ne bi bilo moguće. Upravo nasuprot Zimmermannovoj tezi odnošajno opažanje jest sastavni dio sjetilnog opažanja.

To međutim ne znači da je sjetilno opažanje u odnošajnom pogledu iscrpno. Naprotiv, uz dotične senzitivne sadržaje sjetilnim opažanjem ne opažamo (iscrpno) *sve* njihove međusobne odnose, nego mnogi od tih odnosa ostaju u danom trenutku neopaženi. Sjetilno opažanje nije uvjetovano spoznajom sveukupne mreže raznoraznih odnosa među dotičnim senzitivnim sadržajima svijesti. Upravo zato i jest moguće opaziti neke relate ne opazivši ovaj ili onaj specifični odnos među njima. Nije međutim moguće opaziti te relate (svaki zasebno) ne razlikujući ih jedan od drugoga i od svega ostaloga (pozadine) barem na neki krajnje elementaran način. Sam opažaj tih relata uključuje dakle diskriminaciju, razlikovanje, odnošenje, pa prema tome on i nije tek sjetilno nego – nužno, po samoj svojoj naravi – uvijek ujedno i odnošajno opažanje.

³⁰ P1 84. P2 111.

³¹ Perceptivno razlikovanje između lika i pozadine sustavno je istraživao još početkom dvadesetog stoljeća danski psiholog Edgar Rubin, a potom i mnogi drugi – primjerice Bahnsen, Metzger, Peterson itd. Usp. o tom u najkraćim crtama: Goodwin, C. James, *A History of Modern Psychology*, drugo izdanje, John Wiley and Sons, New York, 2005, str. 255–256; Schiffman, Harvey Richard, *Sensation and Perception. An Integrated Approach*, peto izdanje, John Wiley and Sons, New York, 2001, str. 168–173; Fowlkes, Charles C., Martin, David R. i Malik, Jitendra, »Local figure-ground cues are valid for natural images«, *Journal of Vision* (2007) 7(8):2, str. 1.

Uvjetovanost odnošajnog opažanja usporedbom relata

Prema Zimmermannu, odnošajno je opažanje uvjetovano usporedbom dotičnih senzitivnih sadržaja svijesti, relata.³² Zimmermannovim riječima:

»Da ja uzmognem nešto relativno opažati, potrebno je da se na to *obazrem* ili *reflektiram*, te da jedno s drugim *uporedim*.« (P1 83. P2 111.)

Pod usporedbom (komparacijom) Zimmermann pritom razumije opažanje dotičnih relata jednog u odnosu na drugi.³³

Čin uspoređivanja senzitivnih sadržaja svijesti jednih s drugima nije, prema Zimmermannu, fiziološki uvjetovan.³⁴ Pritom Zimmermann ni ovaj put ne istražuje eventualnu centralnu fiziološku uvjetovanost tog čina (poglavito zbivanjima u mozgu), nego se (kao kod argumentacije u prilog fiziološkoj neuvjetovanosti cjelokupna odnošajnog opažanja) oslanja samo na već utvrđenu neuvjetovanost sjetilnim opažanjem, tako da u tom smislu i ovu njegovu tvrdnju (usporedba relata nije fiziološki uvjetovan čin) treba smatrati empirijski nedovoljno opravdanom.

No budući da čin usporedbe relata drži fiziološki neuvjetovanim činom, Zimmermann ga shvaća kao čisto psihički, duhovni čin, bez ikakva tjelesnog udjela, nasuprot onim psihofiziološkim činima, događajima (poput sjetilnog opažanja), o čemu kaže:

»Među osjetilnim objektima, koji su u našoj svijesti nazočni, eksistiraju razne relacije – ali da mi te relacije uzmognemo opaziti, iziskuje se poredbeno djelovanje, t. j. takav psihički čin, kojim objekte stavljamo u relacije ili kojim se od jednog objekta naprama drugome obazremo. Takav pako čin – kako smo vidjeli – ne može da bude uvjetovan fiziološkim uzbuđenjem: pa zato moramo reći, da osim psihofizioloških događaja postoje i *čisto psihički* ili '*duhovni*' događaji. Psihofiziološki su oni događaji, kojima u svijesti nastaju osjetilni objekti – koji su usporedivi, t. j. o kojima možemo poredbeno shvatiti neke odnošaje. Ali sama uporedba ili stavljanje u odnošaj nije osjetilnim uzbuđenjem uvjetovani događaj.« (P1 84. P2 112.)

Vrijedi pritom istaknuti da Zimmermannova teza o usporedbi relata kao čisto psihičkom, duhovnom činu, počiva na njegovoj empirijski nedostatno

³² TP 119. P1 83–84. P2 111–112.

³³ TP 119. Kao što sam već spomenuo, na nekim mjestima opažanje relata jednog u odnosu na drugi Zimmermann zove odnošajnim opažanjem, dok na nekim drugim mjestima to isto opažanje (relata jednog u odnosu na drugi) zove tek preduvjetom odnošajnog opažanja, tj. komparacijom ili usporedbom relata.

³⁴ P1 84. P2 112.

utemeljenoj tezi o fiziološkoj neuvjetovanosti usporedbe relata. U tom se smislu, dakako, i ona sama (teza o usporedbi relata kao čisto psihičkom, duhovnom činu) pokazuje empirijski nedostatno utemeljenom.

U vezi s Zimmermannovim izlaganjem o komparaciji relata valja primijetiti da o njoj Zimmermann govori zapravo kao o kakvom voljnom, hotimičnom činu. Prije svega, u TP taj čin (uspoređivanja dotičnih relata) zove *promatranjem* tih relata jednog u odnosu na drugi.³⁵ Promatranje pak kao takvo uključuje namjeru, hotimičnu usredotočenost na određeni predmet (nasuprot opažanju i opažaju, koji ne impliciraju nikakvu namjeru). Isto tako, u P1 i P2 Zimmermann o komparaciji relata govori kao o njihovu *stavljanju* u odnošaj, relaciju, što također sugerira namjeru, hotimičan, svjestan čin.³⁶ Međutim taj volitivni Zimmermannov diskurs kad je riječ o komparaciji relata možda i ne bi trebalo shvaćati preozbiljno. U TP naime čini se da Zimmermann zapravo u cijelosti zanemaruje razliku između promatranja i opažanja, rabeći ta dva termina istoznačno:

»Nakon refleksije na pojedine sjetilne pomisli treba da jednu *naprama* drugoj *promotrimo*. Ovim napremičnim *opažanjem* shvaćamo *sam snošaj* (kao takav), koji postoji između obe sjetilne pomisli, na pr. različnost dviju boja.« (TP 119. Riječi 'promotrimo', 'ovim' i 'opažanjem' istaknuo D. Š.)

Volitivni diskurs prožima i Zimmermannovo izlaganje o refleksiji kao uvjetu odnošajnog opažanja, o čemu će biti riječ u poglavlju što slijedi. Ovdje pak, u ovom poglavlju, preostaje mi još samo dodati kako Zimmermann drži da je usporedba relata kao uvjet odnošajnog opažanja i sama uvjetovana – refleksijom.³⁷

Uvjetovanost odnošajnog opažanja refleksijom

Prema Zimmermannu, odnošajno je opažanje od sjetilnog opažanja odijeljeno ne samo komparacijom dotičnih senzitivnih sadržaja svijesti nego i refleksijom na svaki od njih zasebno.³⁸ Dapače, prvi preduvjet odnošajnog opažanja zapravo je prema Zimmermannu refleksija, a ne usporedba dotičnih relata. Potrebno je naime najprije usredotočiti se reflektivno na svaki

³⁵ TP 118–119.

³⁶ P1 84. P2 112.

³⁷ P1 83. P2 111.

³⁸ TP 119. P1 83. P2 111.

dotični senzitivni sadržaj svijesti zasebno, da bi ih tek potom bilo moguće usporediti jedan s drugim i konačno, slijedom te usporedbe, opaziti odnos u kojem oni stoje jedan prema drugome. Refleksija je dakle kao uvjet komparacije ujedno i osnovni preduvjet odnošajnog opažanja u cjelini.

Zimmermann pritom ističe da s refleksijom dotični senzitivni sadržaj svijesti postaje njezinim predmetom.³⁹ Prvotno samo dan, prisutan u svijesti, taj sadržaj biva s refleksijom tako reći metnut pred svijest, on postaje njezinim predmetom, na koji je ona sad usredotočena.

Vrijedi pritom istaknuti temporalnu dimenziju u ovom Zimmermannovu tumačenju: senzitivni sadržaji svijesti s refleksijom *postaju* predmeti svijesti. Temporalna dimenzija naime bitna je sastavnica cjelokupna Zimmermannova izvornog nauka o odnošajnom opažanju. Zimmermann doista refleksiju kao preduvjet odnošajnog opažanja drži naknadnim činom, koji u pojedinom slučaju uslijedi (ako uopće uslijedi) tek nakon što dotični senzitivni sadržaji već jesu prisutni u našoj svijesti (zahvaljujući sjetilnom opažanju, mašti, sjećanju itd.). Drugim riječima, odnošajno opažanje, budući da je uvjetovano takvim, naknadnim činom refleksije na pojedini relat zasebno, i samo nužno jest naknadni čin, koji u pojedinom slučaju uslijedi (ako uopće uslijedi) tek nakon što dotični relati već jesu prisutni u svijesti i tek nakon što na njih reflektiramo, te ih potom jedan s drugim usporedimo. Radi se dakle o sljedećem redoslijedu: prvo, puka danost dotičnih senzitivnih sadržaja u svijesti, drugo, refleksija na svaki od njih zasebno, treće, komparacija, usporedba tih senzitivnih sadržaja, njihovo opažanje jednog u odnosu na drugi, četvrto, samo odnošajno opažanje, opažaj specifičnog odnosa među tim senzitivnim sadržajima (različitost, sličnost, jednakost itd.).

Problem je s ovakvim shvaćanjem odnošajnog opažanja taj da zapravo refleksija nije moguća bez prethodno opažene razlike među dotičnim sadržajima svijesti. Na koji bih se način naime mogao reflektivno usredotočiti baš na dotični (senzitivni) sadržaj svijesti, nasuprot ostalima, da ga već u svojoj svijesti nisam (makar na samim njezinim marginama) odijelio od ostalih njezinih sadržaja (obično pritom još uvijek ne znajući u čemu se točno sastoji ta razlika između njega i njih)? I na koji bih ga način mogao usporediti s nekim od njih da ga već u svojoj svijesti ne razlikujem od njih (makar i na nekoj sasvim elementarnoj razini različitosti)? Opažaj različitosti dakle nužno prethodi svakoj refleksiji i komparaciji dotičnih relata. Od-

³⁹ TP 119. P1 83. P2 111.

nošajno opažanje, opažaj relacije (npr. opažaj relacije različitosti) zapravo je preduvjet refleksiji i komparaciji, a ne obratno.

Dodatan problem u vezi s Zimmermannovim naukom o refleksiji kao preduvjetu odnošajnog opažanja predstavlja i njegova teza o nesenzitivnom, misaonom karakteru refleksije. Zimmermann naime refleksiju drži začetkom mišljenja, činom koji doista nije senzitivnog, nego misaonog karaktera,⁴⁰ što u okviru njegova nauka o odnošajnom opažanju znači da je odnošajno opažanje uvjetovano *misaonim* činom refleksije, tj. samom sposobnošću za takav, misaon čin, razumom. Organizam koji ne bi imao te sposobnosti (barem i u nekom sasvim rudimentarnom obliku) ne bi bio kadar opažati odnose različitosti, sličnosti, jednakosti itd. Takav organizam međutim, nesposoban neposredno, perceptivno razlikovati (npr. ono što treba pojesti od onog po čemu se treba kretati, ono što treba zgrabiti od onog pred čim treba bježati i sl.), ne bi mogao opstati drukčije do eventualno na vegetativan način. Sposobnost opažajnog razlikovanja ('zimmermannovski' rečeno: sposobnost odnošajnog opažanja razlike) elementaran je preduvjet animalnog opstanka i u tom je smislu ona nužno svojstvena svim animalno opstojećim organizmima. Ako je pak ta sposobnost (opažajnog razlikovanja) nužno uvjetovana misaonom sposobnošću refleksije, što Zimmermann izrijekom tvrdi, onda slijedi da je misaona sposobnost, razum, barem i u nekom svom sasvim rudimentarnom obliku, doista svojstvena svim opstojećim životinjama, a ne samo čovjeku, jer sve one opažajno razlikuju između koječega i bez tog razlikovanja ne bi ni mogle opstati (kao animalna bića). Drugim riječima, Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju implicira obdarenost životinja razumom (barem u nekom sasvim rudimentarnom njegovu obliku), što sasvim sigurno nije bila Zimmermannova intencija i u tom smislu ova implikacija predstavlja zapravo problem u okviru Zimmermannove (neoskolastičke) pozicije.

Tome svemu treba još dodati samo kao usputnu napomenu prožetost Zimmermannova izlaganja o refleksiji kao preduvjetu odnošajnog opažanja volitivnim diskursom. Zimmermann naime o refleksiji govori kao o obaziranju⁴¹ (što sugerira hotimičnost) i kao o *stavljanju* dotičnih senzitivnih sadržaja svijesti preda se, odnosno kao o stavljanju sebe sama prema tim sadržajima kao prema predmetima i o vlastitom *upravljanju* prema tim sadržajima.

⁴⁰ TP 119.

⁴¹ TP 119. P1 83. P2 111.

jima kao prema predmetima.⁴² Moguće je da Zimmermann doista odnošajno opažanje predmnijeva izvorno kao hotimičan, svjestan čin (što bi dakako bilo sasvim pogrešno, budući da smo mnogih razlika i sličnosti itd. svjesni periferno, na samim marginama svoje svijesti, nikad se izravno – svjesnim, voljnim činom – ne usredotočivši baš na njih), ali bi ipak bilo teško odlučiti se definitivno na tu tvrdnju, jer je ona samo sugerirana načinom na koji Zimmermann govori o refleksiji, komparaciji i odnošajnom opažanju, bez ikakve eksplicitne potvrde – Zimmermann naime ni na kojem mjestu ne tvrdi izrijekom da je odnošajno opažanje svjesni, hotimični čin.

Misaona i duhovna narav odnošajnog opažanja

Oдноšajno opažanje Zimmermann smatra početkom misaone aktivnosti⁴³ te ga i zove u TP misaonim opažanjem, odnosno misaonom apercipcijom.⁴⁴ Ono predstavlja za Zimmermanna prijelaz na viši stupanj duševnog života, početni čin onog nadosjetilnog, duhovnog života.⁴⁵ Fiziološki neuvjetovano, prema Zimmermannu, odnošajno je opažanje spontana aktivnost dotičnog subjekta, kojom on proizvodi svoj sadržaj posve neovisno o bilo kakvu fiziološkom, materijalnom utjecaju.⁴⁶ U konačnici Zimmermann iz ovih svojih teza zaključuje na nematerijalnu narav (misaonog) subjekta odnošajnog opažanja:

»Budući da napremično opažanje nastaje bez izravnog utjecaja organskih (materijalnih) funkcija, zato i kažemo, da je misaoni subjekat neovisan o materiji (= negativna nematerijalnost), i to tako neovisan, da je sposoban sam iz sebe (spontano) proizvoditi svijesne sadržaje (=pozitivna nematerijalnost).« (TP 120.)

Povežemo li ove Zimmermannove teze s gore već istaknutom činjenicom da bez odnošajnog opažanja nijedan animalni organizam ne bi mogao opstati i da slijedom toga odnošajno opažanje treba pripisati i životinjama, a ne samo čovjeku, nameće se logičan zaključak da su i životinje (a ne samo ljudi) kao subjekti odnošajnog opažanja zapravo misaona, duhovna i nematerijalna bića, koliko god da im je možda svojstven tek neki sasvim rudimentaran oblik misaonosti i duhovnosti. Ova se implikacija Zimmer-

⁴² P1 83. P2 111.

⁴³ P1 82.

⁴⁴ TP 76, 119, 120.

⁴⁵ TP 120. P1 84.

⁴⁶ TP 119, 120.

mannova nauka o odnošajnom opažanju bjelodano kosi s temeljnim njegovim stavom o animalnom subjektu: počelo animalnog života nije neovisno o materijalnom, organskom čimbeniku i u tom smislu ono nije duhovnog (spiritualnog) karaktera niti predstavlja zasebnu (potpunu), nematerijalnu supstanciju. Zimmermannovim riječima:

»Da je taj subjekat [sc. animalni, osjetni subjekt] *sastavljen*, slijedi otuda, što su sva osjetna gibanja (spoznaje, težnje i sva spontana gibanja) osnovana u materijalnim organima, te nema ni jednog animalnog čina, koji bi sasvim neovisan bio o materiji. Prvi princip osjetnosti nije dakle zasebna (potpuna) i jednostavna (einfach) supstancija, nego je sastavljena materijalna supstancija t. j. takav formalni princip, koji je u svom opstanku i djelovanju *ovisan o materiji*.« (TP 186.)

»Životinjska je duša, može se reći, *netjelesna*, u koliko nadilazi fizičke, a i vegetativne sile; ali nikako nije bestjelesna ili neovisna o tijelu, jer i njezina djelovanja nijesu neovisna o materiji (=spiritualna) i ako su nematerijalna (=neistovetna s materijom).« (TP 187.)

Ukratko, Zimmermann ne može ujedno životinjama i pripisivati i odricati duhovnost: pripisivati im je implicite, pripisujući im odnošajno opažanje (po svome karakteru misaono i duhovno), odricati im je izrijeком (kao na upravo navedenim i brojnim drugim, ovdje nenavedenim mjestima). Teško je međutim vjerovati da bi Zimmermann bio spreman životinjama odreći sposobnost neposrednog, opažajnog razlikovanja između raznih stvari (hrane i pića, opasnosti, lovine itd.). Vjerujem da bi Zimmermann, suočen s ovom dilemom, svoj nauk o odnošajnom opažanju modificirao u smjeru teze o neduhovnom karakteru odnošajnog opažanja, tim više što duhovnost u Zimmermanna implicira besmrtnost.⁴⁷

Zaključak

Izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju može se strukturirati na sljedeći način:

- a. *Izvorni Zimmermannov pojam odnošajnog opažanja*. Odnosajnim opažanjem Zimmermann zove u širem smislu opažanje senzitivnih sadržaja svijesti u njihovu međusobnu odnosu, katkad pak to opažanje držeći tek preduvjetom odnošajnog opažanja (i nazivajući ga komparacijom dotičnih relata), ali ne i samim odnošajnim opažanjem. U užem smislu Zimmermann pod odnošajnim opažanjem razumije opažaj odnosa među

⁴⁷ TP 187–188, 222–223. P1 131–132. P2 209–210.

dotičnim relatima. Pritom Zimmermann vjerojatno pod relatima odnošajnog opažanja misli samo na senzitivne sadržaje svijesti (bez obzira na to jesu li u danom trenutku nastali u svijesti slijedom sjetilnog opažanja ili fantazije, sjećanja itd.), dok opaženu relaciju među tim relatima (njihovu međusobnu jednakost, sličnost, različitost itd.) drži u odnosu na dotične relate novim i od njih bitno drukčijim, nesenzitivnim sadržajem svijesti.

- b. *Izvorno Zimmermannovo shvaćanje nastanka odnošajnog opažanja.* Nastanak odnošajnog opažanja Zimmermann izvorno objašnjava sljedećim četirima fazama: prvo, puka nazočnost dotičnih relata u svijesti, drugo, refleksija na svaki od tih relata zasebno, treće, usporedba tih relata jednog s drugim, četvrto, sam čin odnošajnog opažanja, tj. neposredno shvaćanje odnosa među tim relatima. Izvorno dakle, prema Zimmermannu, odnošajno je opažanje uvjetovano činom refleksije na dotične relate, pa potom i činom njihove međusobne usporedbe. S druge strane međutim, prema izvornom Zimmermannovu nauku, odnošajno opažanje nije uvjetovano sjetilnim opažanjem: ono je poseban spoznajni čin, odvojen od čina sjetilnog opažanja, a ne njegov sastavni dio. Dapače, odnošajno opažanje, prema izvornom Zimmermannovu nauku, nije ni fiziološki uvjetovano, nego je u odnosu na tijelo spontan, samostalan čin.
- c. *Izvorni Zimmermannov nauk o naravi, karakteru odnošajnog opažanja.* Budući da ga ne smatra niti senzitivno niti (uopće) fiziološki uvjetovanim činom, Zimmermann odnošajno opažanje drži misaonim (nesenzitivnim) i duhovnim (o materiji neovisnim) činom nematerijalnog (misaonog i duhovnog, o materiji neovisnog, fiziološki neuvjetovanog) spoznajnog subjekta.

Sljedeći se problemi pokazuju ključnim problemima izvornog Zimmermannova nauka o odnošajnom opažanju:

- *Prvi problem.* Zimmermann odvaja odnošajno opažanje od sjetilnog opažanja. Opažaj odnosa (npr. opažaj razlike), prema izvornom Zimmermannovu nauku o odnošajnom opažanju, nije sastavni dio sjetilnog opažanja, nego uslijedi naknadno – dapače, bez refleksije i komparacije relata on uopće i ne uslijedi. To međutim znači da je sjetilno opažanje samo po sebi – prije (ili bez) refleksije, komparacije relata i odnošajnog opažanja – lišeno opažaja razlike među danim senzitivnim sadržajima svijesti: sve ih (u okviru samog sjetilnog opažanja) opažamo kao jedno te isto. U tome ‘svejednome’ nema nikakve razlike među njima, niti kvalitativne niti kvantitativne niti spacijalne niti temporalne... Što bi međutim bilo sjetilno opažanje nečega bez ikakva njegova razlikovanja (barem i samo nu-

meričkoga) od svega ostaloga? Kako sam to nešto opazio ako ga i dalje ne razlikujem ni od čega drugoga? Upravo nasuprot Zimmermannovoj tezi, diskriminacija dakle očito jest sastavni dio sjetilnog opažanja ili – drukčije rečeno – sjetilno je opažanje po samoj svojoj naravi uvijek ujedno i odnošajno opažanje.

- *Drugi problem.* Zimmermann uvjetuje odnošajno opažanje refleksijom i usporedbom relata. Prema izvornom Zimmermannovu nauku o odnošajnom opažanju, opaziti neki odnos (npr. odnos različitosti) nije moguće bez prethodne refleksije na dotične relate i njihove međusobne usporedbe. Kako međutim reflektirati baš na dotične senzitivne sadržaje svijesti, svaki zasebno, ako ih mogu razlikovati od svega ostaloga (u pozadini) tek nakon same te refleksije? Kako to da moja refleksija ne promaši svoj predmet (dotični senzitivni sadržaj svijesti), kad ga još uvijek ni po čemu ne razlikujem od svega ostaloga? Moram dakle neki senzitivni sadržaj svijesti barem i samo numerički *razlikovati* od svega ostaloga da bih mogao reflektirati (svoju refleksiju usmjeriti) baš na nj, a ne na nešto drugo. Nije dakle opažaj odnosa (razlike) uvjetovan prethodnom refleksijom, nego je, upravo obratno, refleksija uvjetovana prethodnim opažajem odnosa, bez kojega ona nema smjera i ne uzmaže pogoditi svoj predmet (dotični sadržaj svijesti). Isto vrijedi i za usporedbu relata. Kako naime usporediti dotične relate jedan s drugim bez prethodnog (barem i samo numeričkog) razlikovanja među njima? Ako ih uopće ne razlikujem jedan od drugoga, ako oni za mene predstavljaju jedno te isto, kako ih mogu uspoređivati jedan s drugim? Ne prethodi dakle nužno usporedba relata (svakom) opažaju odnosa među njima, nego upravo obratno opažaj odnosa (poglavito, opažaj razlike) nužno prethodi (svakoj) usporedbi relata.
- *Treći problem.* Ovaj problem proistječe iz sljedećeg silogizma: *prva premisa:* svim je animalnim bićima svojstveno odnošajno opažanje,⁴⁸ *druga premisa:* odnošajno je opažanje (prema Zimmermannu) po samoj svojoj naravi misaono,⁴⁹ duhovno,⁵⁰ iz čega slijedi (prema Zimmermannu) da je

⁴⁸ Premda Zimmermann ovo ne tvrdi izrijekom, teško je vjerovati da bi on životinjama odricao sposobnost neposrednog, opažajnog razlikovanja između raznih osjeta (okusa, mirisa itd.), kao i između hrane i pića, lovine i opasnosti itd.

⁴⁹ Misaonost odnošajnog opažanja za Zimmermanna se sastoji u njegovoj nesenzitivnosti (kako u pogledu kakvoće, tako i u pogledu podrijetla). Usp. TP 119–120.

⁵⁰ Duhovnost odnošajnog opažanja za Zimmermanna se sastoji u njegovoj neovisnosti o materijalnome, organskome, tj. u njegovoj fiziološkoj neuvjetovanosti. Usp. TP 120.

i subjekt odnošajnog opažanja sam po sebi nematerijalan,⁵¹ u konačnici pak i besmrtn,⁵² *zaključak*: sva su animalna bića (kao subjekti odnošajnog opažanja), premda tjelesna, senzitivna, ujedno i misaona, duhovna,⁵³ nematerijalna i u konačnici besmrtna. Ukratko, ako odnošajno opažanje implicira misaonost, duhovnost, nematerijalnost i besmrtnost, onda to vrijedi dosljedno za sva bića kojima je svojstveno odnošajno opažanje, tj. ne samo za ljude nego i za životinje. Problem je međutim u tome što Zimmermann ne može prihvatiti tezu o misaonoj, duhovnoj, nematerijalnoj i besmrtnoj naravi duše u životinja. Suočen s ovim problemom on bi po svoj prilici modificirao ili u potpunosti odbacio svoju tvrdnju o misaonoj i duhovnoj naravi odnošajnog opažanja te bi odustao od izvođenja nematerijalnosti i besmrtnosti ljudske duše već iz sposobnosti odnošajnog opažanja.

LITERATURA

- Čehok, Ivan, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993.
- Čehok, Ivan, »Stjepan Zimmermann«, u: Zenko, Franjo (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, Hrestomatija filozofije, sv. 10, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 289–303.
- Devčić, Ivan, »Zimmermannovo opravdanje racionalne metafizike«, u: Oslić, Josip, i Pavić, Željko (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, HAZU i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002, str. 33–43.
- Eysenck, Michael W. i Keane, Mark T., *Cognitive Psychology. A Student's Handbook*, peto izdanje, Psychology Press, Hove, 2005.
- Fowlkes, Charless C., Martin, David R., i Malik, Jitendra, »Local figure-ground cues are valid for natural images«, *Journal of Vision* (2007) 7(8):2, str. 1–9.

⁵¹ Premda 'utjelovljen', spojen s tijelom, taj subjekt je, prema Zimmermannu, u mnogim svojim funkcijama (primjerice, u odnošajnom opažanju) o tom istom tijelu ujedno i neovisan, u odnosu na nj samostalan, zaseban. Zimmermann stoga o njemu govori kao o duši (potpunoj i u odnosu na tijelo zasebnoj supstanciji). Usp. TP 120, 187–188, 222–223; P1 131–132; P2 209–210.

⁵² Kao potpuna i u odnosu na tijelo zasebna supstancija (duša) taj je subjekt odvojen od tijela i njegovom propašću neugrožen. Usp. TP 187–188, 222–223; P1 131–132; P2 209–210.

⁵³ Barem u nekom posve rudimentarnom smislu misaonosti i duhovnosti.

- Goodwin, C. James, *A History of Modern Psychology*, drugo izdanje, John Wiley and Sons, New York, 2005.
- Jansari, Ashok, »Cognitive neuropsychology«, u: Braisby, Nick (ur.), *Cognitive Psychology. A Methods Companion*, Oxford University Press, Oxford, 2005, str. 139–181.
- Künne, Wolfgang, *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford 2003.
- Kusić, Ante, *Stjepan Zimmermann kao filozof*, habilitacijski rad (rkp.), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1965.
- Kusić, Ante, »Počeci i razvoj problema noetike u filozofiji S. Zimmermanna«, u: Oslić, Josip, i Pavić, Željko (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, HAZU i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002, str. 1–12.
- Loring, David W., (ur.), *INS Dictionary of Neuropsychology*, Oxford University Press, New York, 1999.
- Schiffman, Harvey Richard, *Sensation and Perception. An Integrated Approach*, peto izdanje, John Wiley and Sons, New York, 2001.
- Škarica, Dario, »Zimmermannova kritika skepticizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), str. 149–171.
- Tadić, Ivan, *Il problema della conoscenza nell'opera di Stjepan Zimmermann*, magistarski rad (rkp.), Pontificia università Gregoriana, Facoltà di filosofia, Rim, 1989.
- Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Kritika subjektivističkih i idealističkih nazora o vrijednosti ljudske spoznaje*, Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb, 1918.
- Zimmermann, Stjepan, *Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše*, Hrvatska bogoslovska akademija, Zagreb, 1923.
- Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1926.
- Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednja učilišta*, Zagreb, 1927.
- Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednja učilišta*, drugo izdanje, Jugoslavenska štampa, Zagreb, 1928.
- Zimmermann, Stjepan, *Duševni život*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1932.
- Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednje škole*, treće izdanje, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1941.
- Zimmermann, Stjepan, *Nauka o spoznaji*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942.
- Zimmermann, Stjepan, *Psihologija za srednje škole*, četvrto izdanje, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1943.
- Zimmermann, Stjepan, »Obrobne opombe«, *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 221–236.

STJEPAN ZIMMERMANN'S ORIGINAL DOCTRINE OF THE PERCEPTION OF RELATION

Summary

In this paper, Stjepan Zimmermann's original doctrine of the perception of relation, formed in the 1920s (only to be modified later, in 1932), is presented analytically, according to the following schema: first, the perception of relation (as understood by Zimmermann), second, its origin (according to Zimmermann), and, third, its nature (as conceived within the framework of Zimmermann's neo-Thomism). Several problems are considered with regard to the doctrine, three of the most important of which concern the following of Zimmermann's tenets: the perception of relation is not part of the sense perception; it is conditioned both by previous reflection on the respective correlates and by comparing them with each other; and it is intellectual and spiritual by nature.

Key Words: Stjepan Zimmermann, perception of relation, sense perception, reflection